

доцільністю планувальної організації, простотою та логічністю конструктивного вирішення, виваженим використанням засобів та матеріалів, але й високою мистецькою виразністю.

Незважаючи на традиційність народних форм будівництва, процес зміни сільського житла є безперервним. Гармонійне поєднання традиційного та нового, що становить основу творчого методу народного майстра, визначає не лише розвиток та вдосконалення архітектури народного житла, але й його різноманітність [3].

Для народної архітектури завжди був властивий зв'язок архітектурної форми та матеріалу, вміння активно використовувати можливості та властивості будівельних матеріалів для підвищення мистецької виразності житла загалом чи архітектурної деталі зокрема, залежність прийомів мистецького оздоблення фасадів від будівельних матеріалів.

Визначну роль у підвищенні мистецької виразності подільського народного зодчества відіграють такі прийоми декоративного оздоблення, як колір, розписи стін, пластична обробка, орнаментальна фактура. Використання цих засобів надає архітектурі народного житла своєрідності та самобутності.

1. Прохоренко А.И. Архитектура сельского дома: прошлое и настоящее. – М.: Агропромиздат, 1992. – 205 с. 2. Самойлович В.П. Народное архитектурное творчество. – К.: Будівельник, 1977. – 232 с. 3. Самойлович В.П. Народное архитектурное творчество Украины. – 2-е изд., перероб. и доп. – К.: Будівельник, 1989. – 344 с. 4. Смоляк В.В. Традиції народного зодчества Поділля та їх роль в сучасній архітектурі // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2004. – С. 6269.

УДК 726.8

Х.Р. Харчук

Інститут “Укрзахідпроектреставрація”

ЦВИНТАР НА ЗНЕСІННІ

© Харчук Х.Р., 2006

Досліджується проблема історичного поховання – цвинтаря на Знесінні у м. Львові, датованому сер. ХІХ ст., – об'єкта культурної спадщини Західного регіону України.

Невелике кладовище на Знесінні, розташоване на території Кайзервальда, походить з середини ХІХ ст. На плані Львова, датованому 1850 р. [1], крім цього цвинтаря позначено ще один – на пагорбі біля церкви Вознесіння Господнього. Цвинтар біля церкви значно давніший. Про це свідчать як опубліковані архівні матеріали, так і надгробна плита з напівзатертим написом з ХVІ–ХVІІ ст., що знаходиться на церковному подвір'ї та походить зі старого цвинтаря.

Через те, що розпорядження австрійського уряду з 1783 і 1784 рр. відносно заборони поховань, очевидно, не завжди виконувалися, на Знесінні до кінця ХІХ ст. існували два християнські цвинтарі, хоч ховали здебільшого на новішому. Новіший цвинтар згідно з архівними документами [2] складався з двох частин: старішої і новішої. Старіша була власністю села Знесіння. Книги записів поховань, які збереглися в церкві Вознесіння Господнього, свідчать, що адміністративно цвинтар належав до неї.

Згідно з описом 1933 р. [3], кладовище знаходилося за межами міста у незаселеній ділянці біля невисоких пагорбів Старого Знесіння на сухому піщаному ґрунті. Цвинтар було засаджено деревами, з трьох боків огорожено дубовими стовпами з колючим дротом, а з боку цвинтарної брами – дерев'яним парканом. Неподалік від входу на цвинтар стояв дерев'яний будиночок, що складався з двох кімнат (одну з них займав грабар, а в другій тимчасово знаходилася трупарня). Біля цього будиночку знаходилася невелика цвинтарна дзвіниця з одним дзвоном. Бракує криниці та туалету.

Новіша частина цвинтаря, що належала спілці “Власників гір та пасовищ” на чолі з Теофілем Поммерсбаами, секретарем церковного комітету на Знесінні, розширилася за рахунок території спільного ґрунту. Співвласники довго судилися з міською владою, щоб вона викупила у них цвинтар. Згідно з архівними даними, територію, яка споконвіку належала церкві, було помилково зазначено як власність громади Знесіння. Ця помилка привела до виникнення трагікомічної ситуації щодо цвинтаря на Знесінні.

1 квітня 1931 р. Знесіння [4] разом з іншими приміськими громадами увійшло до складу т. зв. “великого Львова”. Вся власність громад, зокрема й цвинтарі, мала поступово перейти у комунальну власність міста. В усіх новоприєднаних громадах цей процес проходив без ускладнень, за винятком Знесіння. Тут, як виявилось, існували два цвинтарі – старий (біля церкви), на якому вже давно не ховали, та новий, діючий. Як вже зазначалося, старий цвинтар був інтабульований як власність громади Знесіння, хоч практично адміністративно належав з давніх часів до місцевої парафії греко-католицької церкви Вознесіння Господнього, а управління новим цвинтарем перебувало в руках комітету, який складався з представників церковного комітету та представників “Власників гір та пасовищ”.

Важко однозначно охарактеризувати цю спілку місцевих землевласників, а правильніше – співвласників однієї території „гір та пасовищ”, яка навіть була офіційно зареєстрована в іпотечних книгах як окремий земельний масив. У цій організації химерно поєднувалися старе і нове, сучасні організаційні форми та релікти принципів землеволодіння доби феодалізму. Певні аспекти їхньої діяльності нагадують церковні братства середніх віків, а не земельну спілку новітніх часів.

Саме з боку стінки “Власників гір та пасовищ” було висунуто претензії до міської влади стосовно компенсації за церковний ґрунт, оскільки, як вони стверджували, він є частиною земель їхнього комплексу, а не власністю громади. З наведених ними аргументів можна багато довідатися про історію цвинтаря на Знесінні. За їхніми даними, коли старий цвинтар був переповнений (а сталося це згідно з місцевими переказами між 1820 р. та 1830 рр.), тодішні „власники” виділили з своїх „гір та пасовищ” ділянку під новий цвинтар площею 250 кв. сажнів (899,16 м²). Оскільки новий цвинтар знаходився на території спілки “Власників гір та пасовищ”, вони разом з церквою входили до адміністрації цвинтаря. Спільним коштом було вибудовано будинок, в якому мешкав спочатку дяк, а пізніше грабар. Траву, що росла на цвинтарі та біля доїзду до нього, вони косили та продавали, орендували або відступали за винагороду так само, як і плоди з прицвинтарного саду.

Цвинтар декілька разів розширювався [5], останні два рази – у 1912 р. та під час російської окупації Галичини 1914–1915 рр. (на вимогу російської влади). У результаті розширень його площа у 1933 р. становила вже 1300 кв. сажнів (4675,65 м²).

Ситуація, що склалася навколо цвинтаря на Знесінні, була повною несподіванкою для міської влади. Цвинтар знаходився в управлінні згаданого вище комітету, що суперечило діючому законодавству, а крім того, він ще був розташований на приватному ґрунті. Міська влада мала в разі переходу цвинтаря у комунальну власність виплатити компенсацію попереднім власникам. Варто нагадати також, що це були часи світової економічної кризи після Першої світової війни, а необхідні інвестиції та видатки на благоустрій і без того переобтяжували міську скарбницю. Тому міська влада Львова спеціальним листом повідомила правління “Власників гір та пасовищ”, що цвинтар з 1 липня 1933 р. переходить до міської власності, а справу відшкодувань розглянуть пізніше.

Ще до прийняття такого рішення 14 березня 1933 р. було перевірено стан цвинтаря та описано його. Крім того, зазначали ще деякі дані. Так, наприклад, середня кількість похоронів становила тоді 8–10 на місяць. У документах перевірки зазначалися також такі дані: “Грабар – Міхалюк Федір, 57 років, одружений, безробітний, повністю неграмотний (саме тому, очевидно, не було книг реєстрації – прим. авт.), працює без спеціальної винагороди, займає службове помешкання – одну кімнату, з правом користування городом площею 80 сажнів. Має випадкові заробітки з добровільних пожертв.”

Справу відшкодування міською владою власникам за цвинтарний ґрунт так і не було залагоджено. У 1936 р. починається другий тур цієї “боротьби за право власності на місце вічного

спочинку мертвих”. Від імені правління “Власників гір і пасовищ” його голова – Теофіль Померсбах – звертається з вимогою до міської влади виплатити 9300 злотих за ґрунт та 2560 злотих як компенсацію за втрату доходів від цвинтаря (по 80 злотих щомісячно від 1.07.1933 р. до 1.02.1936 р.). На підтримку цієї точки зору власники наводили згадані вище аргументи щодо своїх прав на ґрунт цвинтаря, а також і те, що доходи, яких тепер їх позбавили, використовувалися на утримання цвинтаря і на оздоблення церкви, зокрема, “в останні десятиліття з цих доходів відновлено живопис церкви, збудовано чудову в’їздову браму, відремонтовано церковний та парафіяльний будинок.”

Останні факти підтвердив і тодішній (від 1933 р.) парох Знесіння о. Володимир Харина, до якого за роз’ясненнями звернулася міська влада. За його свідченнями, доходи від адміністрації цвинтаря після покриття видатків згідно з рішеннями правління співвласників були призначені здебільшого на будівництво церкви та її опорядження, а також використовувалися для асигнування римо-католицького костелу і навіть синагоги; крім того, на інвестиції від цвинтаря був куплений цвинтарний дзвін”. Варто також зауважити, вживаючи сучасну термінологію, спонсорування не тільки християнських храмів, але й синагоги, що знаходить пояснення у складі “Власників гір та пасовищ”: з 276 осіб, які входили до цього об’єднання, 241 належав до християнських конфесій, 19 були євреями, а решта мешкали поза Знесінням і не втручалися у місцеві справи.”

Надалі о. Харина пояснив причину такого дивного стану речей, який склався стосовно цвинтаря ще до приєднання громади до Львова: “Поскільки головами громади Знесіння були від близько 40 років здебільшого євреї, які не цікавилися справами християнського цвинтаря, то громада не вимагала звітності від адміністрації цвинтаря, яку мовчки віддавали у руки співвласників.” Натомість дещо інакше, ніж “власники” говорив парох про склад комітету, який завідував кладовищем: “... після утворення церковного комітету він перейняв звітування, на чолі якого став дяк, а тільки для контракту з власниками прийнято до комітету одну людину з їх боку”. Так само свідчення о. Харини про час, який церква завідує цвинтарем (понад 40 років), розбігалось з твердженням “власників”.

Невідомо, що більше вплинуло на позицію “Власників гір та пасовищ” – свідчення о. Харини, непевність щодо власних аргументів чи позиція міської влади, яка явно не збиралася легко здаватися, – вони дещо пом’якшили свої вимоги. Тепер йшлося вже не про компенсацію за ґрунт, а про право поховану на довільно обраному місці для них та членів їхніх родин або про право поховання у власних гробівцях; 50 % знижки у разі побудови гробівців або могил. Сума відшкодувань за втрату доходів від цвинтаря значно зменшилася: замість 80 злотих на місяць до 180 злотих на рік.

Однак і це не припинило тяганини, яка була тільки на руку міській владі. Остання в цей час почала реалізовувати намір утворення великого централізованого кладовища, на яке мали скеровувати похорони з усього Львова; досі існуючі цвинтарі повинні були закритися. Відповідно і питання компенсацій за втрату доходів з цвинтаря на Знесінні просто втратило б сенс.

Як усю цю історію, так і будівництво нового централізованого цвинтаря (його розпочали споруджувати у 1939 р. на Замарстинові) припинив початок Другої світової війни. А цвинтар на Знесінні існує і донині.

Сьогодні цвинтар на Знесінні займає невелику, прямокутну в плані територію, розділену посередині центральною алеєю. Майже в самому кінці цієї алеї з правої сторони стоїть єдина збережена у Львові могила стрільців УГА, полеглих на Знесінні у грудні 1918 р., в якій поховано близько 30-ти Українських Січових Стрільців. В 1930-х рр. за ініціативою української громади Знесіння і на її кошти споруджено пам’ятник з природного каменю, увінчаний стрілецьким хрестом. Під хрестом, як прийнято тоді було для військових поховань, вмуровано гільзу від снаряда (стрільно). Про бої на Знесінні у 1918 р. згадується у публікації О. Кузьми “З історії одного куреня” у календарі товариства “Просвіта” за 1926 р. Крім стрілецької могили, на цвинтарі поховані також в окремих могилах воїни УГА – Іван Сметана та Іван Вегера.

Історично цінним похованням цвинтаря є також гробівець в’язнів Галергофу в стилі модерн, де поховані місцеві москвофіли. Згадки про них є в “Галергофському альманасі” [6,7]. На особливу увагу заслуговують надгробки Катрі Лотоцької, голови місцевої філії “Союзу Українок”, п. Крілика –

голови товариства “Просвіта” на Новому Знесінні та активістів – пп. Головка, Сіяка, Лужняка, Буя, Кирилюка, Куртяка. Останній очолював “Просвіту” на Старому Знесінні і багато допомагав монахиням зі згромадження св. свщм. Йосафата. Найдавнішим зі збережених надгробком цвинтаря на Знесінні є пам’ятник Анні Кесельрінг (+1867), виконаний у стилі класицизму (рис. 1). Ще один найдавніший надгробок зі знищеною фігурою Матері Божої роботи скульптора Людвіка Макольондри, на якому можна чітко відчитати напис, стоїть на початку цвинтаря з правого боку на могилі Анджея Кошулінського (+1890). Неподалік знаходиться надгробок Теодора Чухряя (+1909) зі скульптурою Мадонни, виконаною також скульптором Л. Макольондрою (рис. 2). Цікавий, знищений варварською рукою, безіменний надгробок з різьбленою в камені фігурою Ангела, що тримає в руках хрест (рис. 3), стоїть за могилою стрільців УГА.

Рис. 1. Надгробок Анни Кесельрінг

Рис. 2. Мадонна з надгробка Т. Чухряя

Рис. 3. Надгробок безіменний з різьбленою в камені фігурою Ангела

На початку цвинтаря, зліва від центральної алеї стоїть надгробок родини Билинкевичів (рис. 4), виконаний в стилі модерн у майстерні скульптора Людвіка Тировича. В ньому похований парох с. Знесіння о. Анталь Билинкевич (+1933). На увагу заслуговує надгробок Гжегожа Белея (+1919) з барельєфним медальйоном Матері Божої (рис. 5), прикрашений угорі орнаментом у стилі Арт Деко. У центральній частині цвинтаря при головній алеї стоять гробівці родин Лунів, Білинських-Тарасовичів, Яновських, Шушкевичів, Свинченків. У гробівці родини Лунів похований будівельний підприємець Петро Лунь (+1932). На цвинтарі є ще декілька оригінальних надгробків 1920–1930-х рр. (рис. 6), виконаних у майстернях А. Загурського, Т. Івановича та Л. Тировича.

Рис. 4. Надгробок родини Билинкевичів

Рис. 5. Надгробок Гжегожа Белея

Рис. 6. Безіменний надгробок із скульптурою священника

На початку 1960-х рр. цвинтар на Знесінні закрили для поховань. В радянські часи планувалося також ліквідувати кладовище. Частина поховань усунули в 1980-х рр. при спорудженні лижтарського з'їзду спортивної зони "Динамо". Від 17.05.1990р. рішенням № 209 Львівського

міськвиконкому цвинтар взято під охорону. Стрілецька могила на цвинтарі Старого Знесіння занесена до списку пам'яток археології, історії та мистецтва Львівської області згідно за рішенням № 249 Львівського облвиконкому від 21.05.91 р.

Над проектом реконструкції цвинтаря працювали архітектори Державного інституту проектування міст “Містопроект”, Національного університету “Львівська політехніка”, Українського регіонального спеціалізованого науково-реставраційного інституту “Укрзахідпроектреставрації”. Архітектори прагнули відновити не лише цвинтар, але й ландшафтно-історичний парк “Знесіння”, який потрібно було б вже давно перетворити в музей-скансен як поєднання природного ландшафту, архітектури, культури та історії львівського середмістя.

Сьогодні невелике кладовище на Знесінні потребує не лише охорони з боку львівської адміністрації, але й дбайливої реставрації давніх поховань, які тут збереглися хоч і не у великій кількості, проте заслуговують на увагу як мистецькі пам'ятки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

1. План м. Львова 1850 р. – Центр. держ. іст. арх. у м. Львові, ф. 742, оп. 1, спр. 9. 2. Справа по будівництву цвинтаря на Знесінні. – Держ. арх. Львів. обл., ф. 2, оп. 4, спр. 1274. 3. Там само. 4. Там само. 5. Там само. 6. Талергофський альманах. – Львів, 1929. – Вип. 1. – С. 85–86. 7. Там само. – Львів, 1932. – Вип. 4. – С. 45.

УДК 7.036.3(477.83)

І.В. Якубовський

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра архітектурного проектування

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ФУНКЦІОНАЛІЗМУ

© Якубовський І.В., 2006

У стильових описах лише побіжно згадано про функціоналізм (конструктивізм) як перехідний етап між сецесією та радянською архітектурою у Львові. Розкрито особливості архітектури львівського функціоналізму, які дозволяють говорити про його певну стильову самостійність.

У сучасній українській архітектурі ми досить часто можемо відшукати ремінісценції минулих архітектурних стилів. Безперечно, у кожному історичному стилі є певні елементи, що заслуговують на повторення, застосування їх сьогодні. Найближчим з історичних стилей для львівського архітектора є регіональне відгалуження європейського функціоналізму – львівський функціоналізм міжвоєнного періоду.

Цей напрямок львівської архітектури є досі малодослідженим. Попри існування окремих досліджень, де згадується про архітектурні деталі львівського функціоналізму (Дарій Грабар [1], Павло Гранкін [2]), бракує більш комплексного підходу до аналізу стилістики львівського функціоналізму.

Значну роль у формуванні стилістики львівського функціоналізму, зрештою як інших стилів, відіграє пластика фасаду, деталь. Суворий геометризм форм, прямих ліній та кутів, своєрідна краса гладких поверхонь, сухувата раціоналістичність та функціональність планування і просторових вирішень – усе це різко вирізняє стиль з-поміж попередніх. Загалом, стилістика львівського функціоналізму є дуже різноманітною і залежить від призначення споруди, рівня достатку власника (замовника), періоду будівництва, уподобань архітектора. Але, незалежно від усіх цих факторів, попри багатство арсеналу художніх засобів кожна споруда львівського функціоналізму має такі особливості, які свідчать про стильову приналежність. Це проста вишуканість фасадів, відсутність